

Від автора

Одного разу в старовинній бібліотеці мальовничого і неповторного Львова довелося натрапити на одну із книг відомого польського історика початку ХХ ст. Людвіка Кубалі. Грунтовне знання ним революційної доби Хмельниччини, що базувалося на опрацюванні багатющого джерельного матеріалу, підштовхнуло до ознайомлення із значним доробком цього непересічного вченого. Але справжній «науковий шок» викликало цитування автором влучного висловлювання одного з провідних урядовців Речі Посполитої 50-х – 60-х років XVII ст. Анджея Потоцького. Той, оцінюючи дипломатію гетьманського уряду Івана Виговського, в листі до польського короля Яна II Казимира зазначав, що бунтівливі українці не хочуть бути «...ні під Вашою Королівською Милістю, а ні під царем (московським. — Т. Ч.); сподіваються вони цього досягнути, обманюючи і лякаючи Вашу Королівську Милість царем. а царя Вашою Королівською Милістю*»¹. Саме ці слова річпосполитського політика та інтелектуала й стали поштовхом до довгих роздумів над сутністю взаємовідносин гетьманів (як самопроголошених володарів нової України) і тогочасних європейських та азійських монархів — австрійських імператорів і турецьких султанів, польських і шведських королів, московських царів і кримських ханів, та, зрештою, спричинили до написання цієї книги.

На кого орієнтуватися, в якому напрямі рухатися — на Захід чи Схід, а, можливо, йти своїм шляхом? Це питання, на нашу думку, є чи не найголовнішим із тих, які кожного дня мають задавати собі більшість свідомих своєї ролі представників сучасного українського політикуму. Однак, як кажуть, все нове є добре забутим старим. Подібна проблема хвилювала і провідників протонаціональної держави з такою незвичною і войовничою назвою «Військо Запорозьке» більш ніж три століття тому — в другій половині XVII — на початку XVIII ст. Адже усвідомлення місця і ролі Українського гетьманату (а саме таку історіографічну назву** пропонуємо вживати щодо Козацької держави названого вище періоду насамперед для того, щоб відрізнити її від Війська

---

* Звертаємо увагу читача, що тут і далі по тексту всієї книги цитати, які мають певне смислове навантаження, а також іноземні слова виокремлюються *курсивом*

** За аналогією — «Кримський ханат», «Сербський деспотат», «Молдавське господарство», «Бранденбурзьке курфюрство» тощо.

Запорозького кінця XVI – першої половини XVII ст.) в його взаємовідносинах з сусідніми країнами Європи дає можливість осмислити не лише події далекої історії, але й сьогоденні проблеми становлення Української держави як складової частини світової цивілізації.

Метою нашого дослідження стало висвітлення процесу міжнародного утвердження Гетьманату, що розкривається через призму тогочасної специфіки відносин між різними державами Центрально-Східної, Південно-Східної (до яких політично належали Османська імперія і Кримське ханство) й Північної Європи й був персоніфікований особами своїх правителів та лише в окремих проявах набував модерного політико-правового змісту. З історичної точки зору міждержавно-правові взаємини ранньомодерної доби уособлювалися, головним чином, через династичні зв'язки та сюзеренно-васальні відносини між володарями окремих країн. Вони характеризувалися боротьбою між монархічними правителями та регіональною знаттю, яка намагалася не допустити поступового обмеження власних *privilegia et libertates* на користь абсолютистської влади².

Окремо слід наголосити на тому, що автор прагнув дослідити не лише політичні проблеми історії, але й звернутися до її антропологічного змісту через розкриття різних мотивацій та ідей, які рухали творцями зовнішньої політики козацької України.

Ще у 2001 р. побачили світ «Нариси історії дипломатії України», де сучасні історики Валерій Смолій та Валерій Степанков на широкому міжнародному тлі дослідили основні напрямки дипломатії та зовнішньої політики гетьманських урядів³. Разом з тим, оцінку процесам міжнародного утвердження Українського гетьманату, починаючи від XIX ст., давало багато вчених, серед яких, зокрема, проблеми залежності Козацької держави від європейських та азійських володарів висвітлювали історики Микола Костомаров, Михайло Грушевський, Федір Уманець, Мирон Кордуба, Василь Дубровський, Андрій Яковлів, Лев Окиншевич, Дмитро Дорошенко, Микола Петровський, Іван Крип'якевич, Омелян Пріцак, Zenon Kogut, Орест Субтельний.

Окрім того, над багатьма питаннями зовнішньої політики та міжнародного становища Гетьманату в різний час працювали такі вітчизняні науковці, як В. Антонович, В. Липинський, О. Терлецький, С. Томашівський, С. Рудницький, Д. Олянчин, Б. Крупницький, В. Гарасимчук, М. Андрусак, І. Лисяк-Рудницький, О. Оглоблин, М. Марченко, І. Бутич, В. Голобуцький, Ф. Шевченко, Д. Наливайко, Л. Виняр, Л. Мельник, Я. Дашкевич, В. Сергійчук, Ю. Мицик, В. Шербак, Ф. Сисин, О. Гуржій, П. Сас, С. Плохій, С. Величенко, С. Леп'якво,

Я. Федорук, В. Брехуненко, О. Галенко, В. Горобець, В. Станіславський та ін. Саме їм та іншим ученим, які не увійшли до цього переліку, щиро завдячуємо використанням окремих ідей, певного теоретичного й фактологічного матеріалу*.

Підтримуючи теорію впливу «рівнозначних» факторів (духовного, антропологічного, політичного, соціального, економічного, географічного, біологічного, геополітичного та ін.) на загальноісторичний поступ і звертаючись до висвітлення саме політичної історії, автор намагався вивчити всю сукупність багатьох чинників, що позначалися на ній у досліджуваній період. При цьому відсилаємо зацікавленого читача до влучних спостережень відомого французького вченого Жоржа Дюбі, який наприкінці минулого століття відзначав, що європейська історична наука, починаючи вже з 70-х років ХХ ст., поступово повертається до висвітлення саме політичної історії. Це стало реакцією на знищення сюжету в працях сучасних послідовників Марка Блока та Люсьєна Февра. «Відмова від події зруйнувала хронологію, історична плоть була позбавлена скелета. Постійне розширення поля дослідження, природньо, спричинило його подрібнення і в кінцевому підсумку надання переваги вивченню мікросюжету, історичного анекдоту»⁴, — зауважував Ж. Дюбі, констатуючи, що великі серйозні проблеми разом з *Подією* і видатною *Особистістю* знову зайняли своє попереднє місце в історії, а в історичній проблематиці на перший план вийшли питання, пов'язані з вивченням *Влади* та її сутності.

Поряд із дослідженням складних механізмів зовнішньої політики владних інституцій козацької України, творцями яких виступали ті чи інші історичні особистості, хотілося б також (наслідуючи приклад видатного російського історика Бориса Поршнева, який так вдало «возз'єднав Європу» з історією своєї країни)⁵ спробувати бодай трохи наблизити, або ж «вписати» вітчизняну минувшину до загальносвітових процесів ранньомодерного часу.

У результаті багаторічної пошукової роботи в книзі репрезентовано опрацьований автором великий масив матеріалу, що зберігається у фондах архівосховищ України, Польщі та Росії. Серед них — Центральний державний історичний архів України у Києві, Інститут рукописів Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського, Архів Інституту історії України НАН України, Львівська наукова бібліо-

---

* З огляду на багатоаспектність досліджуваної теми, історіографія окремих наукових проблем, які пов'язані з питанням міжнародного становища ранньомодерної Української держави, розкривається у відповідних розділах книги

тека ім. В. Стефаніка, Архів головний актів давніх у Варшаві, Відділ мікрофільмів Національної бібліотеки Польщі, Відділ рукописів Варшавського університету, Відділ рукописів Ягеллонського університету в Кракові, Російський державний архів давніх актів у Москві, Відділ рукописів бібліотеки РАН у Санкт-Петербурзі та ін. З огляду на об'єктивну неможливість дослідницької праці в архівосховищах Австрії, Туреччини і Швеції, використано нарративні джерела численних вітчизняних і зарубіжних археографічних збірників, що також допомогло розкриттю тогочасної міжнародної ситуації.

Усвідомлюємо, що тема, яка висвітлюється у книзі, є, по суті, невичерпно для довготривалих і різнобічних досліджень, а тому наші студії не можуть бути позбавленими критичних зауважень. Сподіваємося також на те, що наша праця не буде марною й слугуватиме певним підґрунтям для наступних наукових пошуків.

---

¹ Дану цитату польський історик Л. Кубала (Kubala L. *Wojny duńskie i pokój Oliwski 1657–1660*. — Lwów, 1922. — S. 256) взяв із опублікованого в середині XIX ст. збірника документів: Пам'ятники, изданные временною комиссією для разбора древних актов. — Т. 3. — Отд. III. — К., 1852. — С. 300. У 1993 р. вона також була наведена у праці: Смолій В., Степанков В. Правобережна Україна у другій половині XVII – XVIII ст.: проблема державотворення. — К., 1993. — С. 34.

² У цьому контексті див. праці О. Субтельного: *Subtelny Orest. Domination of Eastern Europe: native nobilities and foreign absolutism. 1500–1715*. — Quebec, 1986; Субтельний О. Мазепинці. Український сепаратизм на початку XVIII ст. — К., 1994.

³ Смолій В., Степанков В. Становлення української дипломатичної служби. Зовнішня політика уряду Б. Хмельницького (1648–1657) // Нариси з історії дипломатії України / Ред. В. Смолій. — К., 2001 — С. 107–162; Вони ж. Дипломатична боротьба за збереження Української держави. Перетворення України на об'єкт міжнародних відносин (1657–XVIII ст.) // Там само. — С. 163–207.

⁴ Дюби Жорж. Развитие исторических исследований во Франции после 1950 года // Одиссей. Человек в истории. Культурно-антропологическая история сегодня. — Москва, 1991. — С. 56.

⁵ Поршнев Б. Тридцатилетняя война и вступление в нее Швеции и Московского государства. — Москва, 1976. — С. 7.